

BALIKESİRLİ
BİR İSLAM ÂLİMİ İMAM
BİRGİVÎ

II. CİLT

BALIKESİRLİ
BİR İSLAM ÂLİMİ İMAM
BİRGİVİ
II. CİLT

Yayına Hazırlayan
Balıkesir Büyükşehir Belediyesi

Editörler

Prof. Dr. Mehmet BAYYİĞİT
Doç. Dr. Mehmet ÖZKAN
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Ali ÇANAKCI
Dr. Öğr. Üyesi Asem Hamdy ABDELGHANY

Grafik Tasarım ve Uygulama
Abdurrahman DOĞAN

Birinci Basım
Şubat 2021, Balıkesir

ISBN
978-605-06686-9-8 (2.c) | 978-605-06686-7-4 (Tk)

Baskı ve Cilt
Seçil Ofset
100. Yıl Mahallesi Matbaacılar Sitesi
4. Cadde No:77 Bağcılar/ İSTANBUL
(Sertifika No: 44903)
Tel: +90 (212) 629 06 15

İletişim
Tel: (0266) 239 15 10
E-posta: bilgi@balikesir.bel.tr
Adres: Eski Kuyumcular Mah. Mekik Sokak No:25
Karesi / Balıkesir

BALIKESİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ / Kent Arşivi Yayınları No: 22

©Balıkesir Büyükşehir Belediyesi

Bu eser, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin Balıkesir Büyükşehir Belediyesi ile birlikte 2018 yılında düzenlediği "Balıkesirli Bir İslam Âlimi İmam Birgivi" adlı uluslararası sempozyum bildirilerinden oluşmaktadır. Bu sempozyum bildirileri, 2019 yılında Balıkesir Büyükşehir Belediyesince e-kitap olarak yayımlanmıştır. Yazılı izin olmaksızın hangi dil ve ortamda olursa olsun materyalin tamamının veya bir bölümünün çoğaltılması ve elektronik ortamlarda yayımlanması yasaktır. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Bu eserde yayımlanan çalışmaların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

İÇİNDEKİLER

V. BÖLÜM

İMAM BİRGİVİ VE KELAM

Balikesir'li Bir Osmanlı Âlimi İmam Birgivi'nin Elfâz-ı Kûfür Değerlendirmeleri Üzerine Bir Zihniyet Çözümlemesi <i>Prof. Dr. Süleyman AKKUŞ</i>	9
İslam Mezhepleri Bağlamında Balikesirli İslam Âlimi İmam Birgivi'nin Ehl-i Sünnet Algısı ve Vehhabilik/Selefilikle Suçlanması'nın Günümüze Yansımaları <i>Prof. Dr. Mehmet DALKILIÇ</i>	25
İmam Birgivi'nin Ahlâk Anlayışının Kelâmî Açından Değerlendirilmesi <i>Prof. Dr. Fethi Kerim KAZANÇ</i>	39
Birgivi'ye Nispet Edilerek Yayınlanan Dâmiğatu'l-mübtedîn Adlı Eserde Mezhepler <i>Doç. Dr. Adem ARIKAN</i>	71
İmam Birgivi'de Öze Dönüş Temayülü (Osmanlı Dönemi Selef-İ Salih'in İtikadına Dönme Denemesi) <i>Doç. Dr. Mehmet Salih GECİT</i>	85
Birgivi Mehmed Efendi'nin Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî Üzerinde Fikrî Etkisi Var mıdır? "Bid'at" Konusu Çerçevesinde Bazı Tespit ve Düşünceler <i>Doç. Dr. Mehmet GEL</i>	105
İmam Birgivi'nin Mezhebî Kimliği Üzerine Krono-Teolojik Analizler <i>Doç. Dr. Recep ÖNAL</i>	119
Birgivi Mehmed Efendi'nin İhyacı Yönüne Kısa Bir Bakış <i>Doç. Dr. Mustafa SÖNMEZ</i>	133
Birgivi'de İlimler Sınıflandırması <i>Dr. Öğr. Üyesi Lütfü CENGİZ</i>	145
İmam Birgivi Selefi mi yoksa Mâtürîdî mi? <i>Dr. Öğr. Üyesi Abdullah DEMİR</i>	153
Birgivi Avamili'ne İtikadî Bir Bakış <i>Dr. Öğr. Üyesi M. Cüneyt GÖKÇE</i>	169
البدع ومطهرها وحكمة الإمام البركوي في معالجتها أساتذ مساعد دكتور / خليل محمد خليل	179
Vasiyetnâme Bağlamında Birgivi'nin Sıfat Anlayışı <i>Dr. Öğr. Üyesi Halil ÖZTÜRK</i>	193
İmam Birgivi'nin Bid'atlere Karşı Tutum ve Mücadelesi <i>Dr. Öğr. Üyesi Salim SANCAKLI</i>	205
Nahv'in Sınırlarında Kelam'ı İnşâ Çabası: Birgivi'nin Avâmîl'inde İman-Amel Düşüncesi <i>Dr. Öğr. Üyesi Mehmet SEVER</i>	215

İmam Birgivî'nin Mezhebî Kimliği Üzerine Krono-Teolojik Analizler

*Doç. Dr. Recep ÖNAL
Balıkesir Üniversitesi*

Öz

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılda yetiştirdiği önemli âlimlerden biri olan İmam Birgivî (ö. 981/1573), Osmanlı toplumunda farklı düşüncelerin ve dinî görüşlerin ortaya çıktığı, bunun neticesinde toplumsal düzeyde birtakım sosyal bölünmelerin ve gruplaşmaların yaşandığı bir dönemde yaşamıştır. Böylesi bir ortamda yaşamış olan Birgivî, dinî ve ahlakî açıdan yozlaşmaya maruz kaldığını düşündüğü Müslüman toplumu ıslah etmeye çalışmıştır. Bu çerçevede Kur'an ve Sünnet'e uymayan inanç ve davranışları bid'at olarak değerlendirmiş, Müslümanları bunlardan kaçınmaya ve dinî konularda sadece Kur'an ve Sünnet'e uygun olan Ehl-i Sünnet yolunu takip etmeye davet etmiştir. Bu amaçla dine, devlete ve topluma karşı zararlı gördüğü

her anlayışı eleştirmiştir. Birgivî'nin eleştirileri daha ziyade bid'atlara ve yozlaşmış tarikatlara yönelik olmuştur. Eserlerinde bunlara karşı sergilediği sert tutumu, mezhebî kimliği hakkında farklı görüşlerin ileri sürülmesine neden olmuştur. Nitekim hakkında yapılan bazı araştırmalarda, Birgivî'nin din anlayışının İbn Teymiyye tarafından şekillendirildiği, dolayısıyla Selefiyye'nin bir temsilcisi olduğu iddia edilirken, bazı araştırmalarda ise bu iddianın aksine Hanefi-Mâtürîdî olduğu ileri sürülmüştür. Bu tebliğde, hakkında ileri sürülen bu iddialar çerçevesinde Birgivî'nin İslam düşüncesindeki konumu ve mezhebî kimliğinin tespiti amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Birgivî, Bid'at, Mâtürîdî, İbn Teymiyye, Selefiyye

Chrono-Theological Analysis on Imam Birgivi's Sectarian Personality

Abstract

Imam Birgivi, one of the who grew up in the 16th century of Ottoman Empire, lived in a period in which an opposition to the understanding of the Islam in Ottoman Empire showed up and a number of social groupings emerged as a result. Birgivi, who lived in such an environment, tried to reform the Muslim society, which he thought was subjected to corruption. He considered beliefs and behaviours that did not comply with the Qur'an and the Sunnah as a bid'ah, inviting Muslims to avoid them. He criticized the perceptions of religion and

the nation as harmful within the religious frame. In his criticism, Birgivi was more concerned with the bid'ah and degenerated sects and criticized them with sharp words. His rigid attitude led to the emergence of different views about his sectarian personality. As a matter of fact, in some researches made about him, he was influenced Salafi scholars like Ibn Taymiyah. In some researches it was argued that Birgivi was a loyal follower of Hanafi-Maturidi.

Keywords: *Birgivi, Bid'ah, Maturidi, Ibn Taymiyah, Salafism*

Giriş

Birgivi, bid'atlar konusunda çok hassas davranmış, bunlara karşı mücadelede oldukça sert bir tutum sergilemiştir. Bunun temel sebebi Birgivi'nin yaşadığı dönemde devlet ve toplum içinde batıl inançların ve bid'atların gittikçe çoğalmasındır. Bu durumdan oldukça rahatsız olan Birgivi, dini ve ahlaki açıdan bozulmaya ve yozlaşmaya maruz kaldığını düşündüğü Müslüman toplumu bid'atlardan sakındırmak ve ıslah etmek amacıyla bir mücadele içine girmiştir. Kur'an ve sünnete uymayan, Hz. Peygamber ve Sahabeden sonra dine giren inanç, düşünce ve davranışları bid'at olarak değerlendirmiş, Müslümanların bunlardan mutlak suretle kaçınarak, itikadi ve amelî konularda sadece Kur'an ve sünnete uygun görüşleri benimseyen, sahabe ve tâbiînin yolunu takip eden Ehl-i Sünnet'e tabi olmaları gerektiğini savunmuştur.¹ Çünkü Birgivi'ye göre toplumdaki sosyal ve ahlaki bozuklukların, bid'at ve hurafelerin ortaya çıkıp gittikçe çoğalmasının temel nedeni, Müslümanların ilk dönem İslam anlayışı ve yaşamından sapmaları ve uzaklaşmalarıdır. Bu nedenle onlardan kurtulmanın yegâne yolu, uzaklaşılacak ilk dönem yaşam biçimine tekrar geri dönmekle yani İslam'ı ilk nesillerin yaptıkları gibi aslına uygun olarak yaşamakla mümkündür.²

Birgivi'nin bid'atlara karşı olan bu tutumu nedeniyle hakkında yapılan bazı araştırmalarda kendisinden "*Osmanlı'daki Kur'an ve Sünnet'in dışında her türlü İslamî geleneği reddeden ilk tasfiyeci karakter*", "*dönemin katı şeriatçısı, koyu bir tasavvuf ve tarikat düşmanı*" şeklinde bahsedilmiştir.³ Öte yandan

bazı aştırmalarda da Birgivi, "*Kur'an ve Sünnet'in dışında İslâm kültür ve sosyal hayatına girmiş bütün inanç ve pratikleri bid'at olarak niteleyen, İslam'ı sadece Hz. Peygamber ve sahabe zamanındaki halîyle kabul eden bir âlim*" şeklinde de vasıflandırılmıştır.⁴ Diğer taraftan Birgivi hakkında söylenen bu nitelendirmelere karşı çıkan bazı araştırmacılar ise onun İbn Teymiyye'den etkilenmediği ya da Selefîyye/Hanbeliyye mezhebinin etkisi altında kalmadığı, aksine Hanefî-Mâtürîdî mezhebinin sıkı bir takipçisi olduğunu savunmuşlardır.⁵ Kanaatimizce Birgivi'nin ilmi şahsiyeti hakkında birbirinden farklı görüşlerin ileri sürülmesinde, onun bid'atlara, tasavvuf ve tarikatlara karşı sergilediği sert tutumu önemli rol oynamıştır. Dolayısıyla onun benimsediği görüşleri açısından İslam düşüncesindeki konumunun sağlıklı olarak tespit edilebilmesi için İslam düşüncesinde bid'atlara karşı yürütülecek mücadelenin nasıl olması gerektiği hakkında kısaca bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyim.

1. İslam Düşüncesinde Bid'atlara Karşı Yürütülecek Mücadeleye İlişkin Yaklaşımlar

Bid'atlara karşı yürütülecek mücadeleye dair yaklaşımların tamamını bu başlık altında verememiz, bu tebliğin sınırını aşacağı için konu oldukça sınırlı tutulup, İslam düşüncesindeki yaklaşımlar daha ziyade Selefî gelenek çerçevesinde ele alınacaktır.

İslam âlimlerinin çoğunluğu, İslam toplumunda görülen bid'atlara karşı mücadele edilmesinin lüzumuna inanmaktadır. Fakat bu mücadelede fitneye sebep olabileceği endişesiyle

¹ Birgivi Mehmet Efendi, et-Tarikatü'l-Muhammediyye ve's-Sıratü'l-Ahmediyye, thk. M. Nazım Nedvi (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2011), 51-52, 171; a. mlf., Tarikat-ı Muhammediyye Tercümesi, trc. Celal Yıldırım (İstanbul: Demir Kitapevi, 1969), 37, 109. Bundan sonraki dipnotlarda Tarikat-ı Muhammediyye Tercümesi'nin sayfa numaraları parantez içinde "trc. sayfa numarası" şeklinde verilecektir.

² Fahri Unan, "Dinde Tasfiyecilik Yahut Osmanlı Sünniliğine Muhalefet: Birgivi Mehmed Efendi", Türk Yurdu 10/36 (1990): 35-36; Seda Özsoy, "Osmanlı Devleti'nin Yeniliklere Yaklaşımı Üzerine Bir Deneme: Birgivi ve Bid'at", Dört Öge 1/3 (Nisan 2013): 109.

³ Ahmet Yaşar Ocak, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfiye (Pürütanizm)

Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi", Türk Kültürü Araştırmaları 17-21/1-2 (1983): 208, 213; Mehmet Demirci, "Birgivi ve Tasavvuf", İmam Birgivi Sempozyumu Bildirileri (Ödemiş 22-23 Kasım 1991), ed. Mehmet Şeker (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 62; Özsoy, "Osmanlı Devleti'nin Yeniliklere Yaklaşımı Üzerine Bir Deneme: Birgivi ve Bid'at", 109.

⁴ Detaylı bilgi için Bk. Huriye Martı, Birgivi Mehmet Efendi (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 65-66, 124.

⁵ Bk. Emullah Yüksel, İmam Birgivi'nin Dini ve Siyasal Görüşleri (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 147-148; Martı, Birgivi Mehmet Efendi, 65-66, 124; Melikşah Sezen, "Selefî İstismarında Bir Mâtürîdî: İmam Birgivi", Furkan Dergisi 56 (2017): 54-58.

müsamahalı davranmayı gerekli görmüşler ve katığa başvurmadan çeşitli ikna yollarıyla bid'atların ortadan kaldırılmasını savunmuşlardır.⁶ Bununla birlikte selef âlimleri, Hanbelîler, İbn Teymiyye gibi selefî çizgiyi takip eden âlimler ise bid'atlara karşı yürütülecek mücadelede çok sert bir tutum sergilemişlerdir.⁷ Seleflerin temsilcileri arasında özellikle bid'atlara karşı yürütülen mücadelede ismi ön plana çıkan âlimler arasında ise İbn Teymiyye'nin geldiğini söyleyebiliriz. Çünkü o, yaşadığı asrı sünnetten uzaklaşan ve bid'atlara dalan bir çağ olarak nitelendirmiş, bid'atlarla en sert şekilde mücadele etmenin gerekli olduğuna inanmıştır. Bu inancı gereği hayatı boyunca vahdet-i vücud ve panteizm inancına dayalı tasavvufa, insan kalbi Allah sevgisiyle dolunca taat ve isyanın farkı kalmayacağını savunan mutasavvıflara ve dönemindeki tarikatlara karşı, halk arasında kabul gören bid'atlara karşı mücadele etmiştir.⁸ Öte yandan sünnetin, yaşadığı zamanındaki şeklinin bozulmuş olduğunu ve sünnetlik içine karışmış bid'atları ve taklitçiliği reddederek yeniden bir canlanmanın gerekli olduğunu savunmuştur.⁹

İbn Teymiyye'ye göre toplum içinde İslam'a uymayan, tevhidi bozan, eşya ve şahıslara kutsiyet atfeden uygulamalar, halk arasında yerleşen hurafeler türemiştir.¹⁰ Ona göre Selef hayatına uygun olmayan bu bid'atlardan kurtulmanın tek yolu Kur'an ve sünnete uygun olan selefî salihin dönemindeki hayatı örnek almak ve onların yolunu takip etmektir.¹¹ İbn Teymiyye, bid'at ve hurafelere karşı yürüttüğü bu mücadelesinde oldukça sert bir üslup kullanmış, bu nedenle pek çok kesimi karşısına almış ve çeşitli sıkıntılara katlanmak durumunda kalmıştır.¹² Buna rağmen o, Selefiliği tavizsiz savunmuş,

yanlış olduğuna inandığı görüş ve davranışları şartlar ne olursa olsun tenkit etmekten çekinmemiştir. Bundan dolayı devlet adamlarıyla, geleneksel dinî anlayışı savunan çevrelerle çok defa çatışma içinde olmuş, müderrislik dışında hiçbir görev almamıştır.¹³ İbn Teymiyye, kendi zamanına kadar gelen düşünce ekollerine karşı Kitap ve sünnet çizgisinden ayrıldıkları şeklindeki temel gerekçeye dayanarak başlattığı fikri mücadelesinde tasavvuf ve tarikatlara da metot ve muhteva açısından tenkitler yöneltmiş, bunu yaparken tasavvuf kaynaklı bazı uygulamalara İslam'a aykırı olduğu gerekçesiyle karşı çıkmıştır.¹⁴ İbn Teymiyye'ye göre tarikat ehli dinî konularda yanlış teviller yapmışlar, insanları batıl inanca çağırmışlardır. Din kurucusu tarafından emredilmeyen birtakım zikir ve ibadetleri neredeyse farz telakki etmişlerdir. Halkı inzivaya, tekke hayatına, dünyayı terke, mutlak zühd, rıza haline, teslimiyetçiliğe ve tevekküle davet etmişlerdir. Şeyhlerinin kabirlerini ziyaretgâh edinerek ölümlerden ve kabirlerden medet ummuşlardır. Ayrıca sadece tarikat mensuplarını kardeş saymak suretiyle Müslümanların çeşitli gruplara bölünmesine sebep olmuşlardır. Bütün bunlar dine sonradan girmiş tehlikeli düşünce ve davranışlardır. Bu nedenle İslam dünyasının geri kalmasının vebal ve sorumluluğu onlara aittir. Onlardan kurtulmadıkça maddî ve manevî kalkınma ve ilerleme mümkün değildir. Bu nedenle İbn Teymiyye, tasavvufa cephe almış, onlardan kurtulmak için halkı Kur'an, sünnet ve selef yoluna davet etmiştir.¹⁵ Bununla birlikte şunu da ifade etmek gerekir ki İbn Teymiyye, ilk dönemdeki mutasavvıfların zühd ve takvaya dayalı manevî ve ahlakî gelişmeyi hedefleyen tasavvufî yaklaşımlarına karşı olmanmıştır. Onun karşı çıktığı temel husus, tasavvuf ehlinin bu yaklaşımını terk edip, yukarıda da işaret edildiği üzere İbnü'l-Arabî'den başlayarak vahdeti vücud adı altında hulûl ve ittihad inancını İslam'a dahil etmeleri ve bu suretle Müslümanları hak yoldan uzaklaştırmış olmalarıdır.¹⁶

6 Kâtip Çelebi, İslam'da Tenkid ve Tartışma Usûlü, haz. M. Kara (İstanbul: Marifet Yayınları, 1981), 113-114.

7 Rahmi Yaran, "Bid'at", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 131.

8 Muhammed Ebû Zehra, Ahmed İbn Teymiyye, trc. O. Keskoğlu (İstanbul: Hilal Yayınları, 1987), 192.

9 Lekesiz, Osmanlı İlimi Zihniyetinde Değişme, 90.

10 Ebû Zehrâ, Ahmed İbn Teymiyye, 203; M. Sait Özervarlı, İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodolojisi ve Kelâmcılara Eteşirisi (İstanbul: İSAM Yayınları, 2008), 39.

11 Takıyyüddin Ahmed İbn Teymiyye, el-Akîdetü'l-vâsiyye, thk. Abdülkâdir es-Sakafî (Zahran: Durenu's-seniyye, 2012), 131-132.

12 Ebû Zehrâ, Ahmed İbn Teymiyye, 203; Özervarlı, İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodolojisi, 39.

13 Koca, "İbn Teymiyye, Takıyyüddin", 393.

14 Mustafa Kara, "İbn Teymiyye, Takıyyüddin: Tasavvufa İlgili Görüşleri", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 414.

15 Ebû Zehrâ, Ahmed İbn Teymiyye, 3; Y. Şevki Yavuz, "Ehli Bid'at", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 502; Uludağ, İslam Düşüncesinin Yapısı, 67.

16 Özervarlı, İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodolojisi, 37.

Birgivi'nin eserleri incelendiğinde de İbn Teymiyye'nin bid'atlara karşı olan bu tutumuna benzer bir yaklaşım sergilediği anlaşılmaktadır. Nitekim o, tıpkı İbn Teymiyye gibi toplumu ıslah etmeyi kendine görev addetmiş ve bid'atlar konusunda çok hassas davranmıştır. Toplumda gördüğü dinî ve ahlakî bozuklukları ve aksaklıkların temel sebebini dinden sapmadan ve bid'atlara dalmadan kaynaklandığını düşünmüş, bunlara karşı hiç kimseden çekinmeden ömrü boyunca mücadele etmiştir.¹⁷ Öte yandan her iki âlimin de Ehl-i Sünnet mensubu olmalarına rağmen yaşadıkları dönemlerde genel kabul gören Sünnet anlayışının yozlaşmasını gerekçe gösterip, bu doktrini eleştirmeleri aralarında bir benzerliğin olduğunu da göstermektedir. Ayrıca her ikisinin de sosyal ve siyasî sıkıntılara çözüm olarak selef devrine yani İslam'ı eski saf haline dönmeyi (öze dönüşü) teklif etmeleri ve bunun da ancak İslam'a sonradan giren bid'atların ve hurafelerin atılmasıyla mümkün olabileceğini savunmaları bu benzerliği daha da kuvvetlendirmekte ve belli noktalarda birleştiklerini göstermektedir.¹⁸ Bunların dışında Birgivi, bid'atı Kur'an ve sünnete aykırı olan ve sahabeden sonra dinde ortaya çıkarılan (ihdas edilen) fazlalık veya noksanlık olarak tanımlamış, bu tarafa giren bütün dinî görüş, fiil ve davranışların toplumdaki tasfiye edilmesi gerektiğini savunmuştur.¹⁹ Bu amaç uğrunda tıpkı İbn Teymiyye gibi Kur'an'ın kendisine farz kıldığına inandığı "iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama" emrini bir prensip edinmiş, fert ve toplum hayatında gördüğü inanç ve ameldeki aksaklıkları, bozuklukları ve bid'atları tespit edip, bunlara karşı Müslümanları uyararak, yanlıştan uzaklaştırıp, doğru olana irşad etmeye çalışmıştır.²⁰ Bu çerçevede o, İslamî ilimlerde kaleme aldığı eserlerini bid'atların tespitine ve bunların reddine ayırmıştır.²¹

Diğer taraftan Birgivi, tıpkı İbn Teymiyye gibi tasavvuf kültürü içerisindeki bid'atlara karşı oldukça sert bir mücadele yürütmüştür. Bu durum, her iki âlimin de tasavvuf karşısındaki tutumları karşılaştırıldığında açıkça görülmektedir. Nitekim Birgivi, İbn Teymiyye gibi tasavvufun amelî ve ahlakî yönünü Ehl-i Sünnet ölçüleri içinde benimsemiş, nazari ve felsefi yönünü ve bundan kaynaklanan tegannî, zikir, musiki, raks, semâ ve devr vb. tarikat pratiklerini İslamî temelden yoksun sayıp reddetmiştir.²² Birgivi, İslam'ı zedeleyen bid'atların çoğunun tarikat ve tasavvuf ehli tarafından ihdas edildiğine inanmış, toplumun şeriatın gerçek çehresinden uzaklaşmasından onları sorumlu tutmuştur.²³ Bu nedenle o, din ve ahlak alanında yaşanan yozlaşmadan sorumlu tuttuğu şuursuz, şekilcilğe kapılmış, özden habersiz, cahil ve riyakâr sûfilere ve bunların şeriat çizgisini aşan müfrit görüşlerini ciddi biçimde tenkid etmiştir.²⁴ Bu açıklamalar göz önüne alındığında Birgivi'nin bid'atlara ve yozlaşmış tasavvufa karşı mücadele edilmesi, dinî ve ahlakî açıdan bozulan toplumun ıslah edilmesi ve çözüm yolu olarak ilk devir İslam'ına dönülmesi vb. hususlardaki yaklaşımı İbn Teymiyye'nin öncülük ettiği Selefi ve Hanbelî düşüncenin toplumu ıslah etme anlayışına büyük ölçüde benzediği anlaşılmaktadır.

2. Bid'at ve Tasavvuf Konusuna Dair Selefi Yaklaşımlar ve Birgivi'nin Konuya İlişkin Genel Bakışı

Bid'atlara ve yozlaşmış tarikatlara yönelik sergilenen Selefi yaklaşım ile Birgivi'nin yaklaşımı arasında bir benzerlik olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Ancak bu benzerlik, Birgivi'nin Sefefiyye'yi veya İbn Teymiyye ekolünü benimsediği ya da Seleflerin/Hanbelilerin bir temsilcisi olduğu anlamına gelmez. Çünkü İbn Teymiyye'nin yukarıda zikredilen konulara dair

17 Birgivi, et-Tarikatü'l-Muhammediyye, 51-52, 171 (trc. 37, 109). Ayrıca bk. Unan, "Dinde Tasfiyecilik Yahut Osmanlı Sünniğine Muhalefet: Birgivi Mehmed Efendi", 35-36; Özsoy, "Osmanlı Devleti'nin Yeniliklere Yaklaşımı Üzerine Bir Deneme: Birgivi ve Bid'at", 109.

18 Lekesiz, Osmanlı İlimi Zihniyetinde Değişme, 90-91; a. mlf., "XVI. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci Püritanist Bir eleştirisi: Birgivi Mehmed Efendi ve Fikirleri", 222.

19 Birgivi, et-Tarikatü'l-Muhammediyye 51 (trc. 37).

20 Toprak, "İmam Birgivi ve Bid'atlara Karşı Tutumu", İmam Birgivi Sempozyumu Bildirileri (Ödemiş 22-23 Kasım 1991), ed. Mehmet Şeker (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 68.

21 Bk. Birgivi, et-Tarikatü'l-Muhammediyye, 50-51, 93-99, 563.

22 Birgivi, et-Tarikatü'l-Muhammediyye, 55-56, 137; Mustafa Çağrı, "Gazzâlî'nin İhyâ'sı ile Birgivi'nin Tarikatı Muhammediyyesi'nin Mukayesi", İslami Araştırmalar Dergisi 13/3-4 (2000): 477; Demirci, "Birgivi ve Tasavvuf", 65.

23 Ocak, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler hareketi", 208 vd.

24 Huriye Martı, et-Tarikatü'l-Muhammediyye: Muhteva Analizi, Kaynakları, Kaynaklık Değeri (İstanbul: Rağbet Yay., 2012), 93.

dile getirdiği eleştirileri, ilk kez onun tarafından gündeme getirilmiş değildir. Kendisinden önce de Hanefî fıkıh kaynaklarında bu konular, sıklıkla işlenmiş ve çeşitli açılardan eleştirilmiştir.²⁵

Birgivi'nin eserlerine bakıldığında ise bunları kaleme alırken istifade ettiği kaynakların başında Hanefî fıkıh kitaplarının geldiği görülecektir. Hanefî mezhebinin sıkı bir takipçisi olan Birgivi, sadece fıkhi meselelere değil aynı zamanda itikadi konulara da Hanefî fıkı perspektifinden yaklaşmış, bu bağlamda meseleleri kendinden önceki bütün Hanefî literatüründen özellikle fetva kitaplarından bol miktarda nakillerde bulunup, istifade ederek açıklamaya çalışmıştır.²⁶ Dolayısıyla onun eserlerinde hanefî kaynakları temel alması, İbn Teymiyye'den değil Hanefî fıkıh âlimlerinden etkisi altında kaldığını göstermektedir. Öbür taraftan Birgivi, eserleri incelendiğinde yararlandığı ve nakillerde bulunduğu birçok âlimin ve kitaplarının isimlerini zikrettiği de görülecektir. Özellikle bazı konuları özetledikten sonra, konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi almak isteyenler için isimlerini vererek kitaplar tavsiye etmiştir. Görebildiğimiz kadarıyla Birgivi, isimlerini zikrettiği bu âlimler veya kitaplar arasında ne İbn Teymiyye'den ne öğrencilerinden ne de kitaplarından bahsetmiştir.²⁷ Dolayısıyla Birgivi'nin ne doğrudan ne dolaylı olarak İbn Teymiyye'den etkilendiğine dair elimizde bir delil bulunmamaktadır. Bu nedenle Birgivi'nin görüşleri bazı konularda İbn

Teymiyye'nin görüşleri ile örtüşse de ondan etkilendiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Kaldı ki Birgivi ile İbn Teymiyye'nin görüşleri karşılaştırıldığında aralarında birçok görüş farklılığının bulunduğu da anlaşılmaktadır. Bu farklılıkları müstakil başlıklar altında şu şekilde özetleyebiliriz:

2.1. Tasavuf ve Tarikat Konusu Bakımından Farklılıklar

Her iki âlimin de tasavvufa yönelik bakışları ele alındığında aralarında birtakım benzerlikler olsa da Birgivi'nin İbn Teymiyye ve onu örnek alan Vahhâbiler kadar sert ve katı bir durum sergilemediği görülecektir. Bu bakımdan Birgivi'nin tarikatlara ve sûfilere dair sert eleştirilerinden hareketle onun hakkında "*dönemin katı şeriatçısı, koyu bir tasavvuf ve tarikat düşmanı*" şeklinde bir iddiayı da ileri sürmek pek mümkün görünmemektedir. Çünkü Birgivi'nin tasavvuf eleştirilerine bakıldığında tasavvufun tamamına değil, Ehl-i Sünnet inancına aykırı olan ve içinde birçok bid'at ve hurafeleri barındıran yozlaşmış biçimine karşı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim onun temel eleştirileri ilmin gereksiz görülmesi, nassların zahiri anlamları yerine batını anlamlarının esas alınması, gerçek ilmin keşf, ilham ve rüya yoluyla elde edilebileceği, dinî ritüellerin tegannî, zikir, raks ve devr ile yapılması gibi meselelere yönelik olmuştur.²⁸

Birgivi, mübâhiler olarak değerlendirdiği bazı cahil mutasavvıfların Bakara 2/29. ayetinde geçen "*sizin için yarattı*" ifadesindeki "*lâm*"ın ibâhe için olduğunu iddia ettiklerini, buradan hareketle yerde olan her şeyi kapsadığını ve bu şeylerin herkes için helal kıldığını savunduklarını nakleder. Onlara göre kul, muhabbet ve marifette zirveye ulaştığı zaman kalbi temizlenir, haram olanlar da dahil dünyadaki her şey kendisine mubah olur. Çünkü sevgili (Allah) sevgiliyi (kulunu) tabi olunacak şeylerle mükellef kılmaz. Ayrıca Allah, bu kişiyi büyük günah işlese bile cehenneme sokmaz. Birgivi'ye göre onların bir kısmı, muhabbet derecesine ulaşan ve ilimde yüksek paye elde etmiş bir kişiden namaz, zekât, oruç ve hac vb. ibadetlerin de

25 Martı, Birgivi Mehmed Efendi, 65.

26 Örneğin ilimlerin tasnifi ve tekfir meselesi (elfâz-ı küfür ve eflâ-i küfür) gibi birçok konuyu ele alırken Hanefîler'in temel fetva kitaplarından kabul edilen Âlim b. el-Ensârî ed-Dihlevî'nin (ö. 786/1384) el-Fetâvâ'l-Tatarhâniyye'si ve Muhammed el-Kerdorî el-Bezzâzi'nin (ö. 827/1424) el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye'sinden birçok nakilde bulunmuştur. (Bk. Birgivi, et-Tarikatü'l-Muhammediyye, 90, 116; Yüksel, "Mehmet Birgivi", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2 (1977): 183-184; Martı, et-Tarikatü'l-Muhammediyye: Muhteva Analizi, 76-90).

27 Hatta akaid, kelam ve mezhepler tarihine dair telif ettiği eserlerde İslam çatısı altında ortaya çıkan mezhepleri Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bid'at olarak iki kısma ayırmış, Ehl-i Bid'at olarak değerlendirdiği fırkaları isim ve görüşleriyle birlikte ayrıntılı olarak zikretmiştir. Onlara karşı Ehl-i Sünnet'in görüşlerini savunan Birgivi, özellikle Mâtürîdî ve Eş'arî mezhebinin görüşlerini ayrıntılı olarak nakletmiş, buna mukabil Ehl-i Sünnet'in bir diğer temsilcisi olarak kabul edilen Selefiyye ve İbn Teymiyye'den bahsetmemiştir (Birgivi, "Tuhtetü'l-müşterşidin fi beyânihî-mezâbîb ve fırakihî-müşimîn: Müslümanların Mezhepleri Hakkında Uyarılmak İsteyenlere El Kitabı, trc. A. İnan (İzmir: DEÜİFD, 1989), 6: 181-191; Birgivi, et-Tarikatü'l-Muhammediyye, 93-99, 200-201; Martı, Birgivi Mehmed Efendi, 67).

28 Birgivi, et-Tarikatü'l-Muhammediyye, 55-56, 137 (trc. 39-40, 85); a. mlf., Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Azîm, Süleymaniye Kütüphanesi, Atif Efendi, nr. 34/176, 42a.

düşeceğini ve bundan sonra bu kimsenin ibadetinin sadece tefekkür olacağını da iddia etmişlerdir.²⁹ Birgivi de bu cahil mutasavvıfları sert bir şekilde eleştirmiş, onların tüm bu iddialarının ittifakla dalâlet olduğunu söylemiştir. Çünkü ona göre bu iddia sahipleri, görüşlerini kat'i delilleri istidlal etmeksizin zahiri nassları terk ederek, nassların bâturî arınlıklarına dayandırmışlardır. Birgivi, peygamberlerin marifetullah ve muhabbetinde Allah katında en yüksek mertebeyi elde etmelerine rağmen, bütün tekliflerle mukellef tutulduklarına, ibadetlerin kendilerinden düşmediğine ve ibadetlerine devam ettiklerine dikkat çekerek, ibâhilerin "kul, muhabbet ve marifette zirveye ulaştığı zaman ibadetler kendisinden düşer" şeklindeki iddialarının geçersiz ve bâtil olduğunu söylemiştir. Öte yandan Birgivi, mezkûr ayette geçen "lâm"ın yeryüzünde olan her şeyin insan için olduğunu ifade ettiğini, fakat yerde bulunan her şeyin herkese ait olmasını gerektirmediğini söyler. Ona göre yeryüzündeki bütün varlıklar, insanlara ait olup, onların yararlanması için yaratılmıştır, ancak bu yararlanma, mülkiyet ve nikâh gibi şeriatla belirtilen hükümlere uygun olmalıdır.³⁰ Buradan da anlaşıldığı üzere Birgivi, Kur'an'a, Sünnet'e ve Ehl-i Sünnet esaslarına uygun davranan tasavvuf büyüklerini sözde sûfi ve şeyhlerden ayırarak onlara saygıyla yaklaşmış, eserlerinde sûfi müelliflerin terminolojisini kullanmış, ahlaki tezkiye konusunda aynı usulleri anlatmıştır.³¹ Bu bakımdan Birgivi, tasavvufu tamamen reddetmemiş, bunun yerine yozlaşmış tasavvufu ve tasavvuf erbabının Kur'an ve Sünnet'e uymayan görüşlerini eleştirmiştir. Şeriatı aykırı hareket eden şeyhlerin gerçek şeyh olmadıklarını, aksine bunların müteşeyyih (şeyhlik taslayan kişiler) olduklarını savunmuştur.³²

Diğer yandan Birgivi, hayatının bir döneminde Bayrâmiyye tarikatına intisap etmiş, belli bir süre münzevî bir hayat da yaşamıştır.³³ Hayatından bahseden kaynaklarda da kendisi hakkında "i'tikâdda Ehl-i Sünnet'e, amelde Hanefî mezhebine bağlı bir fakih ve tasavvuf yoluna sülûk etmiş zühd ehli bir sûfi" gibi tanımlamalar kullanılarak tasavvufî yönüne işaret edilmiştir.³⁴ Kaldı ki tasavvuf ve ahlak ile ilgili kaleme aldığı eserlerine bakıldığında Sünnî anlayışa uygun olan tasavvuf ve ahlak eğitimine teşvik ettiği, münzevî bir hayat yaşamayı tavsiye ettiği de anlaşılmaktadır. Zira o, eserlerinde Ehl-i Sünnet zeminine oturmuş bir tasavvuf zihniyeti ile Kur'an ve sünnete dayalı bir ahlak yapısı yerleştirmeye yönelik kaleme almış, bu amaçla saygı duyduğu ilk dönem zâhidlerinden ve klasik tasavvuf yazarlarından çeşitli misaller getirmiştir.³⁵ Dolayısıyla Birgivi'nin Kitap ve Sünnet üzere olan tasavvuf erbabını değil, hurafe ve bid'atlara bulaşmış, doğru yoldan ayrılmış, sözde sûfiler olduğunu; şeriatı uygun olan tasavvufu değil, aykırı olan kısımlarını reddettiğini ve tasavvufun yozlaşmış yönlerini temizleyerek ıslah etmeye çalıştığını, Müslümanları da şeriatı uygun olan tasavvufa yönelmeye teşvik ettiğini söyleyebiliriz.

2.2. Bid'atlara Karşı Yürütülen Mücadele Bakımından Farklılıklar

Birgivi'nin iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama prensibinden hareketle bid'atlara karşı yürüttüğü mücadelesinde çok sert tutum sergilediği, sonradan ortaya çıkan her türlü inanç, düşünce, örf, adet ve davranışları bid'at sayıp reddeden tasfiyesi bir karaktere sahip olduğu

29 Birgivi, Tefsir, 42a; Yaşar Düzenli, İmam Birgivi ve Tefsirdeki Metodu (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1987), 169.

30 Birgivi, Tefsir, 42a.

31 Buna ek olarak Ebû Süleymân ed-Dârânî (ö. 215/830), Biyr el-Hâfî (ö. 227/ 841), Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848), Zünnûn el-Misrî (ö. 245/859), Seriyû's-Sakâtî (ö. 253/867), Ebû Salîd el-Harrâz (ö. 277/890) ve Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) gibi meşhur âlimleri "Sûfilerin lideri ve önderleri, şereflî olanları" şeklinde hürmetle anmış, onların sözlerini, sözde sûfilere karşı delil olarak kullanmıştır (Birgivi, et-Tarikatü'l-Muhammediyye, 57-62 (trc. 40-42); a. mif., Tefsir, 42a).

32 Bk. Birgivi, et-Tarikatü'l-Muhammediyye, 55-57, 137-139 (trc. 40-42, 85); a. mif., Tefsir, 42a. Ayrıca bk. Mustafa Sönmez, "İhyacılığın Doğuşu ve Bazı Önemli

Temsilcileri: Gazali, İbn Teymiyye, Birgivi ve Muhammed İbn Abdülvahhab'ın İhyacı Yönlerine Kısa Bir Bakış", Ekev Akademi Dergisi 3/1 (Bahar 2001): 32-35.

33 Atâullah Atâî, Hadâiku'l-hakâik fi tekmileti's-şakâik, haz. Suat Doruk (İstanbul: YEK Başkanlığı Yayınları, 2017), 1: 632; Çelebi, İslam'da Tenkid ve Tartışma, 158; Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, haz. A. F. Yavuz – İsmail özen (İstanbul: Meral Yayınları, 1972), 1: 284; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi (Ankara: TTK Yayınları, 1988), 3: 306.

34 Atâî, Hadâiku'l-hakâik, 1: 633; Ömer Rıza Kehhâle, Mu'cemu'l-müellifin (Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1993), 3: 176; Bağdatlı İsmail Paşa, Hedyyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsarü'l-musannifin (Beyrut: Dârü İhyâü'l-türâsî'l-Arabiyye, 1955), 2: 252.

35 Martı, et-Tarikatü'l-Muhammediyye: Muhteva Analizi, 93

da ileri sürülemez. Çünkü o, toplum içinde gördüğü her türlü yeniliği bid'at olarak değerlendirmedigi gibi yeni olan her şeyi de reddetmemiş, aralarında ayırım gözeterek, Kur'an ve sünnete aykırı olup, dine sonradan ilave edilenleri reddetmiş, uygun olanları ise kabul etmiştir. Hatta Hz. Peygamber ve sahabeden sonra ortaya çıkan, halkın işlerini kolaylaştıran, eğitim ve öğretime yardımcı olan ve doğrudan dinle ve inançla ilgisi bulunmayan yenilik ve gelişmelerin yapılmasını gerekli görmüştür. Bu açıdan Birgivi, bid'atın tanımını biraz daha geniş tutarak, bu konuda farklı bir yaklaşım sergilemiş, bid'atları örf, adet ve dinde olan bid'atlar şeklinde üçe ayırıp, kendi içinde vacip, haram, mekruh, mendub ve mübah şeklinde bir değerlendirmeye gitmiştir.³⁶ Birgivi, bid'at konusunu "her yeni şey bid'attır, her bid'at dalâlettir, sapkınlıktır."³⁷ Hadisi çerçevesinde ele almıştır. Ona göre bid'at kelimesi, lügatte "ister adet ister ibadet cihetiyle olsun mutlak olarak sonradan ortaya çıkarılan (muhtes) şey" anlamına gelir. Çünkü bid'at, "sonradan ortaya çıkarma (ihdas)" anlamına gelen "ibtidâ" kelimesinden türemiş bir isimdir.³⁸ Bu bakımdan Birgivi, örf, adet veya dinde yapılan bütün değişiklikleri mutlak anlamda bid'at olarak kabul eder. Birgivi, fakihlerin de bu lügavî anlamı esas alarak bid'at lafzını "Hz. Peygamber ve ashabından sonra ortaya çıkarılan şeyler" şeklinde tanımladıklarını belirtir.³⁹ Birgivi'ye göre bid'atın şer'î anlamı ise din kurucusu (Şâri) tarafından sözlü veya fiilî olarak açıkça ya da işaret yoluyla hiçbir şekilde izin verilmeksizin sahabeden sonra dinde ortaya çıkarılan (ihdas edilen) fazlalık veya noksanlıktır. Birgivi, bid'atın bu şer'î manasıyla hiçbir şekilde örf ve adetleri kapsamayacağını, fakat bazı itikatları ve ibadet şekillerini kapsadığını ifade eder.⁴⁰ Dolayısıyla ona göre dindeki bid'at, Kur'an ve sünnette açık ya da gizli bir mesnedi, dayanağı bulunmayan ve Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği esaslara aykırı düşen bir inanç, davranış ya da sözler olup, dinde fazlalık veya eksiltme anlamına gelir. Dinî olmayan

konulardaki gelişme veya değişiklikler ya da fazlalık veya eksiltmeler şer'î anlamdaki bid'atla bir ilgisi bulunmamaktadır.⁴¹ Bu bakımdan Müslümanlar için tehlike arz eden bid'atın dinî konulardaki bid'atlar olduğuna dikkat çeken Birgivi, Hz. Peygamber'in "Her bid'at sapkınlıktır" sözüyle itikatta ve ibadetlerde görülen sapkınlıkları kastettiğini; "Dünya işlerinizi siz daha iyi bilirsiniz."⁴²; "Bizim bu dinimizde ondan olmayan bir şey ortaya çıkarsa, o şey merduttur, kabul edilemez."⁴³ şeklindeki hadisleri de bu çerçevede yorumlamak gerektiğini söyler.⁴⁴ Dolayısıyla o, dinî konulardaki bid'atları "bid'at-ı seyyie" olarak kabul etmiş, bunlara şiddetle karşı çıkmıştır. Hz. Peygamberin bid'atlardan sakınmayı emreden hadislerini de iklim ve coğrafi şartlara göre elbise giymek gibi Hz. Peygamber zamanında olmayıp sonradan ihdas edilmiş âdetlere yönelik olan ve dinimizce yasaklanmayan hususlarla/bid'atlarla ilgili değil, dinî konulardaki eksiltme ve artırmaya yönelik olduğu şeklinde değerlendirmiştir.⁴⁵

2.3. Dinin Temel Kaynakları ve İstifade Edilen İlimler Bakımından Farklılıklar

Birgivi'nin bid'atlara ve tasavvufa karşı yaklaşımından dolayı da Selefilere bir temsilcisi olduğu da ileri sürülemez. Çünkü başta İbn Teymiyye olmak üzere Selefiler dinin temel kaynakları arasında sadece Kur'an, Sünnet, sahabe kavli ve seleften nakledilen görüşleri sayarlar, bunların dışında hiçbir kaynağı kabul etmezler.⁴⁶ Zira onlara göre dinin temeli Kur'an ve sünnettir, İslam'ın en hayırlı devri ise ilk üç nesildir. Bu nedenle Kur'an, sünnet ve ilk üç neslin sözlerine uygun

36 Bk. Birgivi, et-Tarikatü'l-Muhammediyye, 48 vd.

37 Müslim, "Cuma", 43; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 5; İbn Mâce, "Mukaddime", 7.

38 Birgivi, et-Tarikatü'l-Muhammediyye, 50-51.

39 Birgivi, et-Tarikatü'l-Muhammediyye, 51 (trc. 37).

40 Birgivi, et-Tarikatü'l-Muhammediyye, 51 (trc. 37).

41 Toprak, "İmam Birgivi ve Bidatlara Karşı Tutumu", 67.

42 Müslim, "Fedâil", 141.

43 Buhârî, "Sulh", 5; Müslim, "Akdiye", 17, 18; İbn Mâce, "Mukaddime", 2.

44 Birgivi, et-Tarikatü'l-Muhammediyye, 51 (trc. 37).

45 Birgivi'ye göre konuyla ilgili rivayetler, bu şekilde anlaşılırsa, fakihlerin itikat ve ibadet alanına girmeyen bazı bid'atları yenilikleri onaylamaları ve hatta minare ve medrese inşa etmek, kitap yazmak, münkirlere karşı dinî savurmak için yeni yöntem ve deliller kullanmak gibi faaliyetleri mübah, müstehab ve vacip kabul etmeleri söz konusu hadislerle çelişmez. Çünkü kabul edilen ve teşvik edilen bu bid'atlar itikad ve ibadetlerle ilgili değil, örf ve adetlerle ilgilidir (Birgivi, et-Tarikatü'l-Muhammediyye, 50-51 (trc. 37); Toprak, "İmam Birgivi ve Bidatlara Karşı Tutumu", 67).

46 Ebû Zehrâ, Ahmed İbn Teymiyye, 203.

olarak değerli, uymayanlar bâtıldır.⁴⁷ Akli delile gelince; Selefiler bu konuda sadece vahyin işareti etmesi şartıyla bazı akli burhan ve kıyasları şer'î delil sayarlar. Nitekim İbn Teymiyye, itikadi konularda sadece Kitap ve Sünnet'te yer alan ve Selef âlimleri tarafından benimsenen nasslara dayalı dinî akılcılık metodunu tercih etmiştir. O, bu metodunun doğruluğunu da sahâbe, tâbiîn ve imamların Kur'ân'a aykırı herhangi bir akıl yürütmeyi kabul etmediklerini, Kur'ân'a ters düşen hiçbir görüşü benimsemediklerini delil göstererek temellendirmeye çalışmıştır.⁴⁸ Benimsediği bu metod gereği İbn Teymiyye, Kur'ân ve sünnete aykırı olduğu gerekçesiyle mantık, felsefe ve kelâm ilmine karşı çıkmış, İslamî ilimlerde mantık ve felsefi terimleri kullanmayı kötü ve çirkin bir bid'at kabul etmiş, filozofları ve kelâmcıları sert bir üslup ile tenkit etmiştir.⁴⁹ Halbuki İmam Birgivi, İbn Teymiyye'nin aksine tahsil hayatının önemli bir kısmını akli ilimlerden mantık ilmine ayırmış,⁵⁰ kelâm ilmini ihtiyaç duyulması durumunda ve Sünnî itikadın savunulması amacıyla gerekli görmüştür,⁵¹ mantık, akaid ve kelâma dair birçok eser telif etmiştir. Öte yandan İbn Teymiyye, kelâmî ve felsefi görüşlerinden dolayı Gazzâlî'yi oldukça sert bir üslupla eleştirirken, Birgivi Gazzâlî'nin hayranı olmuş ve eserlerinden özellikle İhyâü Ulûmü'd-Dîn'den bir hayli istifade etmiştir.⁵² Ayrıca Birgivi, eserlerinde İbn Teymiyye'den farklı bir metod benimsemiş, sadece Kur'ân, sünnet ve selefî kavliyle yetinmemiş;

bunların dışında sonraki âlimler tarafından kelâm, felsefe, mantık, fıkıh ve tefsir alanlarında yazılmış pek çok kaynaktan istifade etmiştir.⁵³

2.4. İtikadî Görüşler Bakımından Farklılıklar

Birgivi'nin akaid ve kelâma dair eserleri incelendiğinde de mezhepler arasında ihtilaf olan birçok itikadî konuda İbn Teymiyye ve selefilerden farklı görüşler benimsediği, bu tür konularda Hanefî-Mâtürîdî mezhebinin sadık bir takipçisi olduğu anlaşılmaktadır. Mesela Birgivi, mezhepler arasında ihtilaf olan konu olan iman hakkında, imanı kalbin tasdik ve dilin ikrarı olarak tanımlamış, amelleri imana dahil etmemiştir.⁵⁴ Ayrıca bu tanım gereği tasdikte artma ve eksilmenin mümkün olamayacağına dikkat çekerek, imanında artma ve eksilmenin de söz konusu olamayacağını savunmuştur.⁵⁵ İbn Teymiyye ise imanı "*kalbin inanması, dilin ikrarı ve taatları işlemek*" şeklinde tarif ederek, amelleri de imana dahil etmiştir. Ayrıca İbn Teymiyye amelleri imana dahil ettiği için, imanun taatlarla artabileceğini, masiyetlerle de azalabileceğini savunmuştur.⁵⁶ Dolayısıyla İbn Teymiyye'nin iman konusunda Hanbeliyye/Selefiyye'nin görüşünü; Birgivi'nin ise Hanefî-Mâtürîdî görüşünü benimsediği anlaşılmaktadır. Öte yandan cennet ve cehennem ahaliyle birlikte bâkî kalıp kalmayacağı meselesinde de Birgivi, İbn Teymiyye'den farklı düşünmüştür. Nitekim Birgivi, bu konuyu ele alırken her ikisinin de bâkî (ebedî) kalacağını ve ahaliyle birlikte yok olmayacağını savunmuş, bu fikri kabul etmeyenlerin ise sapkın (mülhid) olduklarını söylemiştir.⁵⁷ Halbuki İbn Teymiyye, bu görüşün aksine söz konusu azabın

47 İbn Teymiyye, el-'Akdîdütü'l-vâsıtiyye, 131-132; Ebû Zehrâ, Ahmed İbn Teymiyye, 209, 211.

48 Özervarlı, "İbn Teymiyye, Takrîyüddîn: İtikadî Görüşleri", 405.

49 İbn Teymiyye, eleştirilerini daha çok Mu'tezile ile Ehl-i Sünnet (özellikle müteahhîrîn) kelâmcılarına yöneltmiştir. Onları genel olarak (1) kelâmî, usûlü'd-dîn olarak takdim etmeleri, (2) kendi hükümlerini kesin ve doğru saymaları, (3) vahye dayalı olmayan bir akıllık anlayışına sahip olmaları ve (4) kitap ve sünnet metodunu terk etmeleri gibi hususlarda eleştirmiştir. Bu bağlamda İbn Teymiyye, kelâmcıların nassların arasında çelişki bulunduğunu, bu sebeple akli tevellere başvurulması gerektiğini iddia ettiklerini, bu iddiaların dolayı Kur'ân ve Sünnet'e aykırı inançlar benimsediklerini söylemiştir. Ona göre kelâmcılar ne İslam'a yardımcı olmuşlar ne de İslam düşmanlarını hezimete uğratmışlardır. Yavuz, "Ehl-i Bid'at", 502; Uludağ, İslam Düşüncesinin Yapısı, 60, 252).

50 Çelebi, İslam'da Tenkid ve Tartışma, 159.

51 Birgivi, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye, 116, 117, 118 (trc. 67, 69).

52 Bu konuda detaylı bilgi için bk. Çağrı, "Gazzâlî'nin İhyâ'sı ile Birgivi'nin Tarikat-ı Muhammediyye'nin Mukayesi", İslami Araştırmalar Dergisi, 473-478; Martı, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye: Muhteva Analizi, 86, 93-97.

53 Nitekim Birgivi, eserlerinde felsefe, kelâm, mantık ve tefsir alanında Şerhu'l-akâid, Şerhu'l-Makâsid, Şerhu'l-Mevâkif, Telbîsü'l-bîlis; tefsirde et-Tefsîrül-kebîr, el-Keşşâf, el-câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân ve Envârü't-tenzîl; tasavvuf ve ahlak da Kitâbü'z-zühûd ve'r-re ahkâk, İhyâü ulûmü'd-dîn, Bustânü'l-ârifîn, Tenbîhü'l-gâfilîn, Ta'limü'l-müteallim; fıkhîta el-Fetâvâ't-tatarhâniyye, el-Fetâvâ'l-bezzâziyye, el-Hidâye, et-tecnîs ve'l-mezîd fî'l- fetâvâ, el-Fetâvâ't-tatarhâniyye ve el-İhtiyâr gibi eserlerden bol miktarda nakillerde bulunmuştur (Bk. Birgivi, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye, 101-102).

54 Birgivi, Risâle-i Birgivi, 26; a. mlf., et-Tarîkatü'l-Muhammediyye, 83 (trc. 54).

55 Birgivi, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye, 83 (trc. 54).

56 İbn Teymiyye, el-'Akdîdütü'l-vâsıtiyye, 123.

57 Birgivi, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye, 92 (trc. 57).

uzun süre devam ettikten sonra bir gün sona ereceğini ve cehennemın yok olacağını iddia etmiştir.⁵⁸ Bunların dışında yine ihtilafı bir konu olan halku'l-Kur'ân meselesinde de Birgivi, İbn Teymiyye'den farklı düşünmüştür. Birgivi, halku'l-Kur'ân meselesini Hanefi-Mâtürîdî bakış açısıyla ele almıştır. Nitekim o, Seleflerin aksine Allah'ın kelam sıfatını "*harf ve ses cinsinden olmayan kelam*" şeklinde tanımlayarak, bu sıfatın "*nefsî kelam*" yönüne işaret etmiş, bu yönüyle Kur'ân'ın Allah kelamı olarak kadim ve yaratılmamış (mahlûk) olduğunu vurgulamıştır. Diğer taraftan da Kur'ân'ın harf ve ses cinsinden olan lafzî kelam yönüne dikkat çekerek, bu yönüyle Kur'ân'ın yaratılmış olduğuna işaret etmiştir.⁵⁹ Halbuki bu konuda tam bir selefi tavır sergileyen İbn Teymiyye, İbn Hanbel'in görüşünü benimsemiş, Kur'ân'ın sadece harflerden ve seslerden veya manalardan ibaret olmadığını, aksine hem harfler ve seslerden hem de manalardan oluştuğunu, bu nedenle Kur'ân'ın harfleri, sesleri ve manası itibariyle yaratılmamış (gayr-ı mahlûk) olduğunu savunmuştur.⁶⁰

2.5. Kur'ân'ı Anlamada (Tefsir İliminde) Benimsenen Metod Bakımından Farklılıklar

İbn Teymiyye ile Birgivi arasında dikkat çeken bir diğer fark da Kur'ân'ı anlamada ve tefsir etmede benimsedikleri metodlardır. İbn Teymiyye, Kur'ân'ı tefsir ederken sahabe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn'in görüşlerini esas alarak üç devrin tefsirini kabul edip, rivayet yolunu tercih etmiştir.⁶¹ Birgivi ise Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm eserini telif ederken re'y tefsirinin şartlarına riayet edip, dirayet yolunu tercih etmiş, ancak nakil ve rivayet tefsirini de ihmal etmemiştir.⁶² Öte yandan iki âlim arasında görülen bu farklılığa rağmen müteşâbih ayetlerin ve haberî sıfatların anlaşılması ve yorumlanması konusunda bir benzerlik

olduğunu söylemek gerekir. Nitekim Birgivi, her ne kadar inanç konularında Hanefi-Mâtürîdî geleniğine bağlı olsa da eserlerinde özellikle müteşâbih ayetlerin ve haberî sıfatların anlaşılması konusunda tercihinin Mâtürîdî ve Eş'arî âlimlerinin çoğunluğu tarafından benimsenen Halef (ta'dilsiz tevîl) metodundan yana değil Selefi/Hanbelî âlimlerinin benimsediği Selef (teşbih-siz ispat, tefvîz ve tavakkuf) metodundan yana kullanmıştır.⁶³ Birgivi, müteşâbih ayetlerin tevîl edilmemesi ve onlara olduğu şekilde iman edilmesi gerektiğini savunmuştur. Ayrıca Birgivi'ye göre bizler, bu tür ayetlerin tefsir ve tevîlini bilmekle yükümlü değiliz. Bize düşen, bunlara olduğu şekilde inanmamızdır. Çünkü bizler, bu ayetlere inanmaktan sorumluyuz.⁶⁴ Yine bu çerçevede Birgivi, nasların zâhîrî manalarına göre anlaşılması gerektiğini belirtmiş, tevîlin sakıncalarına işaret ederek, Bâtınîlerin nasları tevîl etmede aşırıya gidip, ileri sürdükleri manaların kabul edilemeyeceğini söylemiştir.⁶⁵

Birgivi'nin yukarıda nakledilen haberî sıfatlar dair bu yaklaşımları göz önüne alındığında Selefler ile aynı yaklaşım içerisinde olduğu izlenimini vermektedir. Bazı araştırmacılar da Birgivi'nin bu yaklaşımlarından hareketle onun inanç ve fikhî konularda ortaya koyduğu bazı görüşlerinin tartışılması gerektiğini, dolayısıyla İslâm ilimlerinin her birinde bir otorite olarak kabul etmekten ziyade bir dilci olarak görmenin daha isabetli olacağını ifade etmişlerdir.⁶⁶ Bu araştırmacılara göre her ne kadar başta İbn Teymiyye gibi Hanbelî/Selefi âlimlerin eserlerinden doğrudan yararlandığına dair bir bilgi yoksa da

58 Bekir Topaloğlu, "Cehennem", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 232; Yusuf Şevki Yavuz, "Azap", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 305.

59 Birgivi, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye, 79 (trc. 53); Birgivi, Risâle-i Birgivi, 14.

60 İbn Teymiyye, el-'Akdîdül-vâsıtiyye, 115-116; Ebû Zehra, Ahmed İbn Teymiyye, 269.

61 Ebû Zehra, Ahmed İbn Teymiyye, 209, 211, 217.

62 Düzenî, İmam Birgivi ve Tefsirdeki Metodu, 89, 185.

63 Mesela Birgivi'nin "Allah'ın kâfirleri yaratmasında, küfürlerini dilemesinde; yılanları, akrepleri, hıncırları vb. diğer şeyleri yaratmasında birçok hikmet ve fayda vardır. Bütün bunları bilmek, bizim için zorunlu ve gerekli değildir. Bize düşen bütün bunlara olduğu hal üzere inanmaktır." (Birgivi, Risâle-i Birgivi, 13) şeklindeki ifadeleri bu görüşü destekler niteliktedir.

64 Birgivi, bu görüşünü "Allah'ın arş üzerine istivâ etmesi" hakkında Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)'in: "İstivâ malumdur. Ona iman etmek vaciptir. Keyfiyeti ise meçhuldür. Onun keyfiyeti hakkında soru sormak bid'attir." şeklindeki ifadesini naklederek temellendirmeye çalışmıştır (Birgivi, Tuhfetü'l-müsterşidin, 182; a.m.f., er-Risâletü'l-îkâdiyye, Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, nr. 1035, 84b-85a).

65 Birgivi, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye, 90 (trc. 56).

66 Bk. M. Cemal Sofuoğlu, "Birgivi'nin 'Vasiyetnâmesi' üzerine Bazı Düşünceler", İmam Birgivi Sempozyumu Bildirileri (Ödemiş 22-23 Kasım 1991), ed. Mehmet Şeker (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 73-77.

o dönem Osmanlı ulemasının, bu âlimlerin yaşadığı Suriye ve Mısır gibi ilim çevreleriyle güçlü ilişkilerinin bulunduğu ve bu bölgelere ilmi seyahatlerin yapıldığı bilinen bir gerçektir.⁶⁷ Bu ilmi seyahatler sayesinde Selefî/Hanbelî görüşlerin Osmanlı coğrafyasında da yayılma imkânını elde ettiği en azından bilindiği ve Osmanlı âlimi olan Birgivi'nin de bu tür fikirlerden haberdar olabileceği rahatlıkla söylenebilir. Fakat bu durum gerekçe gösterilerek Birgivi'nin İbn Teymiyye veya Selefilere etkilendiğini ya da onların Osmanlı topraklarında temsilcisi olduğunu ileri sürmek pek mümkün görünmemektedir. Çünkü Birgivi, her ne kadar müteşâbih ayetlerin ve haberî sıfatların tevil edilmesi konusunda selef yolunu benimsemiş olsa da, gerekli gördüğü bazı durumlarda halef metoduna da başvurmuştur.⁶⁸ Ayrıca Birgivi, "Allah'ın varlıkları yaratmasında birçok hikmetin bulunduğu, fakat bunları bilmek bizim için gerekli olmadığı, bize düşenin bütün bunlara olduğu hal üzere inanmak gerektiği"⁶⁹ yönünde bir görüşü benimsemiş olması düşünmeye, tefekkür etmeye önem vermediği anlamına da gelmez. Çünkü telif ettiği eserlerin değişik yerlerinde konuya dair yaptığı açıklamalara umumi olarak bakıldığında onun tefekküre, nazara, düşünmeye ve akletmeye büyük önem verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Birgivi, akli ve nakli delillere dayanmayan körü körtüne iman etmeye karşı çıkmış, itikad hususunda en uygun olanın, icmalî iman yoluyla da olsa nazar ve istidlâlde bulunarak iman edilmesi olduğunu savunmuştur. Bu bağlamda Kur'an'ın birçok yerinde tefekkür etmeyen, düşünmeyen ve araştırmayan insanların eleştirildiğini; insanların kâinat hakkında iyice düşünmeleri, tefekkür etmeleri ve ibret almalarının

emredildiğini vurgulamıştır. Hatta Allah'ın varlığı, birliği ve sıfatların bilinmesinin (marifetullah) ancak Allah'ın fiilleri ve yarattıkları üzerinde ibretle düşünüp, tefekkür etmekle mümkün olacağını savunmuştur. Çünkü ona göre kâinat-taki varlıklar, her şeyi yapmaya muktedir olan bir yaratıcının varlığına, birliğine ve kemal sıfatlarına sahip olduğuna delalet etmektedir.⁷⁰ Bu da Birgivi'nin selef metodunu benimsemekle birlikte gerekli gördüğü durumlarda halef metodunu da kullandığını göstermektedir. Dolayısıyla Birgivi'nin bazen halef metoduna başvurması, bu konuda halef metoduna tamamen karşı olan Selefilere farklı düşündüğü göstermektedir.

3. Birgivi'nin Tekfir Meselesine Yaklaşımı

Birgivi, tıpkı bid'at ve tasavvuf konusunda olduğu gibi tekfir meselesinde de sert bir tutum sergilemiş, hakkında kesin bir nass bulunmayan ihtilafı bazı konularda mezheplerin bir kısmını tekfir etmiştir. Bu tutumu nedeniyle hakkında yapılan bazı aşırı yorumlarda Birgivi'nin bu konuda daha çok Selefî/Hanbelî âlimler tarafından başvurulan katı ve tekfirci bir söyleme başvurduğuna dikkat çekilmiş, bu yönünün de tartışılması gereken bir husus olduğu ifade edilerek, onlardan etkilenmiş olabileceğine işaret edilmiştir.⁷¹ Halbuki Birgivi'nin tekfir konusundaki sert tutumundan hareketle Selefilere etkilendiğini düşünmek de pek makul görünmemektedir. Çünkü Hanefî fakihlerinin sadık bir takipçisi olan Birgivi, eserlerinde itikadî konulara kelamî bir perspektiften daha ziyade Hanefî fıkhu perspektifinden yaklaşmış, konuları kelamcı değil bir fakih olarak ele almıştır. Dolayısıyla onun tekfiri dair yaklaşımı özellikle müteahhir fukahânın verdikleri sert ve yersiz fetvalar ekseninde şekillendiğini söyleyebiliriz.

Bilindiği üzere İslam düşüncesinde tekfir konusu, kelam ilminin konusu olduğu kadar fıkhu ilminin de konusu olmuştur. Kelam, kişiyi imandan çıkaracak hususları, iman ile küfrün muhtevasını incelerken; fıkhu imandan çıkıp, küfre düştüğü tespit edilen (tekfir edilen) kişiye

67 İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı (Ankara: TTK Yayınları, 1988), 227; A. Yaşar Ocak, "Klasik Dönem Osmanlı Düşünce Hayatı", TÜRKLER, ed. H. Celal Güzel (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 11; 21; Çağrı, "Gazzâlî'nin İhyâ'sı ile Birgivi'nin Tarikatı Muhammediyyes'inin Mukayesi", 476.

68 Nitekim o, selef ve halef metodunun ayrışmasında belirleyici rol oynayan Â-i İmran 3/7. ayeti ile ilgili olarak müteşâbih ayetlerin tevil edilebileceğini savunmuş, bu görüşünü de sahabe ve tâbinin bu tür ifadelerin tevilini ilimde râş olanlar tarafından bilinebileceğine dair görüşlerini naklederek temellendirmeye çalışmıştır. Ayrıca konuya ilişkin İbn Mes'ûd (ö. 32/652) ve İbn Abbâs (ö. 68/687)'in bazı tevilini de nakletmiştir (Birgivi, Tefsir, 10a-10b; Düzerli, İmam Birgivi ve Tefsirdeki Metodu, 171-172).

69 Birgivi, Risâle-i Birgivi, 13.

70 Birgivi, Tarikatü'l-Muhammediyye, 176 (trc. 113); a. mlf., er-Risâletü'l-İtikâdiyye, 82b-83a; Birgivi, Tefsir, 31a, 41b.

71 Bk. Osman Karadeniz, "Tarikat-ı Muhammediyye", İmam Birgivi Sempozyumu Bildirileri (Ödemiş 22-23 Kasım 1991), ed. Mehmet Şeker (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 120-123.

dünyada uygulanacak hükümlerle ilgilenmektedir.⁷² Başka bir ifadeyle iman ve küfür, kalbin amelleri olması bakımından ilk olarak akaid ve kelam ilimlerinin inceleme alanına girse de bir insanın iman dairesinden çıkıp, küfre düşmesi, özellikle dünyevî sonuçları açısından fıkıh ilmiyle de çok yakından ilgilidir. Dolayısıyla İslam düşünce tarihinde bu meselelerin tartışılma ve çözüme bağlanma yeri her ne kadar "akaid ve kelam ilmi" olsa da, fıkıh kitaplarında da bu meseleler, dinden dönme (irtidat) bölümü çerçevesinde detaylı bir şekilde ele alınıp işlenmiştir. Özellikle Hanefî mezhebi açısından bakıldığında, kurucu müçtehid imamın devrinden sonra yazılan fetâvâ (nevâzil) eserlerinde, küfür ifade eden söz ve eylemler de gittikçe artan bir hacimle ele alınmıştır.⁷³ Birgivi de eserlerinde itikadî konuları, bilhassa küfür ve tekfir meselelerini kelam kitaplarından daha ziyade Hanefîler'in temel fıkıh ve fetva kitaplarından kabul edilen eserlerden istifade ederek açıklamaya çalışmıştır.⁷⁴ Ayrıca Birgivi'nin İslamî ilimler arasında ilk sıraya fıkıh yerleştirmesi, eserlerinde de fıkıh kitaplarına ikinci sırada yer vermesi ve birçok itikadî konuyu fıkıh ve fetva kitaplarından hareketle açıklamaya ve Ehl-i Sünnet itikadını Hanefî fıkıhı doğrultusunda öğretmeye çalıştığını göstermektedir.⁷⁵ Bu bakımdan Birgivi'nin özellikle tekfir konularındaki sert tutumunda, kelam kitaplarından daha ziyade müteahhir Hanefî fukahası tarafından telif edilen Hanefî fıkıh ve fetva kitaplarının etkili olduğunu söylemek daha makul görünmektedir. Çünkü Ehl-i Sünnet kelâmcıları ile mezhep imamı ve onları takip eden ilk fukahanın çoğunluğu tekfir konusunda temkinli, mutedil ve insafî hareket etmeye, tekfirden kaçınmaya gayret etmişlerdir. Buna karşılık müteahhir fukaha, tekfir meselesinde ilk devirlere oranla daha sert bir tutum sergilemişler, birçok şahsı ve topluluğu tekfir etmişlerdir. Ayrıca ayet ve hadislerle de temellendirmeden Hz. Peygamber'i tekzip özelliği taşımadığı halde kişiyi bir takım

yanlış anlamaları neticesinde tekfir eden, sert ve yersiz fetvalarda bulunmuşlardır. Diğer taraftan kelâmcılar meseleyi çözümlenmek için genel kaideler ortaya koymuşlar, nelerin kişiyi küfre düşürdüğü konusunda teferruata girmemişlerdir. Fukahanın çoğunluğu ise münferit vakalarda verilen fetvaları zikretmişler, konuyu sistemli şekilde ortaya koyamamışlardır.⁷⁶ Buna göre Birgivi'nin düşünce yapısının İbn Teymiyye ya da öğrencisi İbn Kayyim el-Cevziyye tarafından değil Hanefî fukahasınınca şekillendirildiği söylenebilir.

Sonuç

Birgivi'nin temel eleştirileri daha çok devlet ve toplumun her kademesinde yaygın olan bid'atlara ve bâtil inançlar benimseyen yozlaşmış tarikatlara yönelik olmuştur. Birgivi'nin eserlerinde bunlara karşı sergilediği sert tutumu ilmî şahsiyeti ve mezhebi hakkında farklı görüşlerin ileri sürülmesine neden olmuştur. Hakkında yapılan bazı araştırmalarda Birgivi'nin Selefî/Hanbelî olduğu ya da İbn Teymiyye'nin etkisi altında kaldığı iddia edilmiştir. Kanaatimizce Birgivi hakkındaki bu iddiaların ileri sürülmesinde onun bid'atlara ve tarikatlara karşı sergilediği sert tutumu önemli rol oynamıştır. Çünkü eserleri incelendiğinde Birgivi'nin bid'atlara ve yozlaşmış tarikatlara karşı mücadele etme, dinî ve ahlakî açıdan bozulan toplumun ıslah etme ve çözüm yolu olarak ilk devir İslam'ına dönme vb. hususlardaki yaklaşımı İbn Teymiyye'nin öncülük ettiği Selefî/Hanbelî düşüncenin toplumu ıslah etme anlayışına büyük ölçüde benzediği anlaşılmaktadır. Fakat bu benzerlik, Birgivi'nin İbn Teymiyye'den etkilendiği ya da Selefî/Hanbelî olduğu anlamına gelmez. Çünkü İbn Teymiyye gibi seleflerin bid'atlara ve tasavvufa karşı olan eleştirilerin bir benzeri, onlardan çok daha önce Hanefî fakihler tarafından da yöneltmiştir. Birgivi'nin eserlerine bakıldığında ise bu eserlerini kaleme alırken istifade ettiği kaynakların başında Hanefî fıkıh kitaplarının geldiği görülecektir. Hanefî mezhebinin sıkı bir takipçisi olan Birgivi, sadece fikhî meselelere değil aynı zamanda itikadî konulara da Hanefî fıkıh perspektifinden yaklaşmış, bu bağlamda meseleleri kendinden önceki bütün Hanefî literatüründen özellikle fetva kitaplarından bol miktarda nakillerde

72 Hilmi Karaağaç, "Ehl-i Sünnet'e Göre Tekfir Problematik", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 40 (2013): 165.

73 S. Nuri Akgündüz-Zübeyir Bulut, "Akaiden Fıkıh: Hanefî Fıkıh Kitaplarında Elifâz-ı Küfür", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi 6/2 (2007): 897, 899.

74 Bk. Birgivi, et-Tarikatü'l-Muhammedîyye, 90, 116 (trc. 56, 67).

75 Marti, et-Tarikatü'l-Muhammedîyye: Muhteva Analizi, 50-51

76 A. Seim Kilavuz, İman Küfür Sınırı (İstanbul: Marifet Yayınları, 1996), 121, 195.

bulunup, istifade ederek açıklamaya çalışmıştır. Öbür taraftan Birgivi, eserlerinde yararlandığı ve nakillerde bulunduğu birçok âlimin ve kitaplarının isimlerini zikretmiş, fakat İbn Teymiyye ve talebelerinden bahsetmemiştir. Hatta kelam ve mezhepler tarihine dair eserlerinde İslam mezheplerinden bahsederken Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bid'at mezhebinin önemli temsilcilerine ve görüşlerine yer vermiş, buna mukabil Ehl-i Sünnet'in bir diğer temsilcisi olarak kabul edilen Selefiyye'den ve İbn Teymiyye gibi temsilcilerinden ise hiçbir yerde bahsetmemiştir. Kaldı ki Birgivi ile İbn Teymiyye'nin görüşleri karşılaştırıldığında gerek bid'at ve tasavvuf konularında birçok görüş farklılığı da bulunmaktadır. Nitekim Birgivi, toplum içinde gördüğü her türlü yeniliği bid'at olarak değerlendirmedeği gibi yeni olan her şeyi de reddetmemiş, aralarında ayırım gözeterek, Kur'an ve sünnete aykırı olup, dine sonradan ilave edilenleri reddetmiş, uygun olanları ise kabul etmiştir. Hatta Hz. Peygamber ve sahabeden sonra ortaya çıkan, halkın işlerini kolaylaştıran, eğitim ve öğretime yardımcı olan ve doğrudan dinde ve inançla ilgisi bulunmayan yenilik ve gelişmelerin yapılmasını gerekli görmüştür. Bu açıdan Birgivi, bid'atın tanımını biraz daha geniş tutarak, bu konuda farklı bir yaklaşım sergilemiş, bid'atları örf, adet ve dinde olan bid'atlar şeklinde üçe ayırıp, kendi içinde vacip, haram, mekruh, mendub ve mübah şeklinde bir değerlendirmeye gitmiştir. Bunun dışında Birgivi, dinin temel kaynakları ve istifade edilen ilimler bakımından da İbn Teymiyye'den farklı bir metod benimsemiş, eserlerini telif ederken sadece Kur'an, sünnet ve selefin kaviyle yetinmemiş, sonraki âlimler tarafından kelam, felsefe, mantık, fıkıh ve tefsir alanlarında yazılmış pek çok kaynaktan istifade etmiştir.

Birgivi'nin itikadî konulardaki görüşlerine bakıldığında da birçok konuda İbn Teymiyye ve selefilere farklı görüşler benimsemiştir. Mesela imanun tanımı, iman amel ilişkisi, imanda artma ve eksilme, cennet ve cehennem ebedi oluşu ve halku'l-Kur'an gibi mezhepler arasında ihtilafî konuları Mâtürîdî bakış açısıyla ele almış, bu konularda Selefilere değil Mâtürîdîliğin görüşünü benimsemiştir. Tekfir meselesine gelince, Birgivi bu konuda her ne kadar selefilere benzer bir yaklaşım sergilemişse de Selefilere veya Hanbelilerden etkilendiğini düşünmek pek makul görünmemektedir. Çünkü Hanefi

fakihlerine derinden bir saygı ile bağlı olan Birgivi, eserlerinde itikadî konulara kelamdan daha ziyade Hanefî fıkıh perspektifinden yaklaşmıştır. Dolayısıyla onun tekfire dair yaklaşımı seleflerin görüşleri çerçevesinde değil, Hanefî fukahanın verdikleri fetvalar ekseninde şekillenmiştir.

Yukarıda verilen açıklamalar göz önüne alındığında Birgivi'nin birtakım görüşleri İbn Teymiyye'nin görüşleri ile örtüşse de doğrudan ya da dolaylı olarak ondan veya selefilere etkilendiği anlaşılmaktadır. Özellikle akaid ve itikada dair eserleri incelendiğinde onun itikadî konularda Selefi ve Hanbelî olmadığı aksine Hanefî-Mâtürîdî mezhebinin sadık bir takipçisi olduğu açıkça görülecektir.

Kaynakça

- Atâî, Atâullah. *Hadâiku'l-hakâik fi tekmileti's-şakâik*. Haz. S. Donuk. İstanbul: YEK Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Bağdâdî, Abdülkâhir. *el-Fark beyne'l-frak*. Nşr. M. Muhyiddin Abdülhamid. Kahire: Mektebetü dâri't-türâs, 2007.
- Birgivi Mehmet Efendi. *et-Tarikatü'l-Muhammediyye ve's-siratü'l-ahmediyye*. Thk. M. Nazım Nedvi. Dâru'l-kalem, 2011.
- Birgivi Mehmet Efendi. *Tarikat-ı Muhammediyye Tercümesi*. Trc. Celal Yıldırım. İstanbul: Demir Kitapevi, 1969.
- Birgivi Mehmet Efendi. *"Tuhfetü'l-müsterşidin fi beyânü'l-mezâhib ve firakü'l-müslimîn"*. Nşr. Avrı İlhan. Dokuzeyül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6 (1989): 194-215.
- Birgivi Mehmet Efendi. *"Müslümanların Mezhepleri Hakkında Uyarılmak İsteyenlere El Kitabı"*. Trc. Avrı İlhan. Dokuzeyül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6 (1989): 181-193.
- Birgivi Mehmet Efendi. *er-Risâletü'l-İtikâdiyye*. Kılıç Ali Paşa, 1035: 81b-101a. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Birgivi Mehmet Efendi. *Risâle-i Birgivi (Vasiyetnâme): Müminlere Nasihat*. Sad. M. Şevki Eyyi - A.E. Yücel. İstanbul: Bedir
- Birgivi Mehmet Efendi. *Tefsirü'l-Kur'ân'l-Azim*. Atf Efendi, 34/176: 1a-91b. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Bulut, Zübeyir-Akgündüz, Nuri. *"Akâidden Fıkha: Hanefî Fıkıh Kitaplarında Etfâz-ı Küfür"*. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi 6/2 (2007): 897-920.
- Bursalı Mehmet Tahîr. *Osmanlı Müellifleri*. Haz. A. Fikri Yavuz - İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınları, 1972.
- Çağrı, Mustafa. *"Gazzâlî'nin İhyâ'sı ile Birgivi'nin Tarikat-ı Muhammediyye'nin Mukayesi"*. İslami Araştırmalar Dergisi 13/3-4 (2000): 473-478.
- Demirci, Mehmet. *"Birgivi ve Tasavvuf"*. İmam Birgivi Sempozyumu Bildirileri (Ödemiş 22-23 Kasım 1991). Ed.

Mehmet Şeker. 59-66. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Düzenli, Yaşar. İmam Birgivi ve Tefsirdeki Metodu. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1987.

Ebü Zehra, Muhammed. Ahmed İbn Teymiyye. Trc. O. Kesioğlu. İstanbul: Hilal Yayınları, 1987.

Hocazâde Abdünnâsir, "el-Evradü'l-Birgiviyye". Trc. A. Turan Arslan. İlim ve Sanat 19 (1988): 55-57.

İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed. el-Akiddetü'l-Vâsiyye. Thk. A. Sakafî. Zahrân: Dureru's-seniyye, 2012.

Kara, Mustafa. "İbn Teymiyye, Takıyyüddin: Tasavvufî İlgili Görüşleri". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 20: 413-414. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Karaağaç, Hilmi, "Ehl-i Sünnet'e Göre Tekfir Problematikliği". Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 40 (2013): 163-186.

Karadağ, Çağrı. Düşünce Dünyamızı Aydınlatan 40 İslâm Âlimi. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.

Karadeniz, Osman. "Tarikat-ı Muhammediyye", İmam Birgivi Sempozyumu Bildirileri (Ödemiş 22-23 Kasım 1991). Ed. Mehmet Şeker. 115-123. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Kâtip Çelebi. İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü. Haz. Mustafa Kara. İstanbul: Marifet Yayınları, 1981.

Kehhâle, Ömer Rıza. Mu'cemu'l-müellifin. Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1993.

Kılavuz, A. Saim. İman Küfür Sınırı. İstanbul: Marifet Yayınları, 1996.

Koca, Ferhat. "İbn Teymiyye, Takıyyüddin", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 20: 391-405. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Lekesiz, Hulusi. XVI. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci (Püritanist) Bir Eleştirisi: Birgivi Mehmed Efendi ve Fikirleri. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, 1997.

Martı, Huriye. Birgivi Mehmet Efendi. Ankara: TDV Yayınları, 2011.

Martı, Huriye. et-Tarikatü'l-Muhammediyye: Muhteva Analizi, Kaynakları, Kaynaklık Değeri. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012.

Ocak, A. Yaşar. "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi". Türk Kültürü Araştırmaları 17-21/1-2 (1983): 208-225.

Ocak, A. Yaşar. "Klasik Dönem Osmanlı Düşünce Haya-ıtı". TÜRKLER. Ed. Hasan Celal Güzel. 11: 15-26. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Özervarlı, M. Sait. İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodolojisi ve Kelâmcılara Eleştirisi. İstanbul: İSAM Yayınları, 2008.

Özsoy, Seda. "Osmanlı Devleti'nin Yeniliklere Yaklaşımı Üzerine Bir Deneme: Birgivi ve Bid'at". Dört Öge 1/3 (2013): 103-115.

Sezen, Melikşah. "Seleflî İstismarında Bir Mâtürîdî İmam Birgivi". Furkan Dergisi 56 (2017): 54-58.

Sofuoğlu, M. Cemaal. "Birgivi'nin 'Vasiyetnamesi' üzerine Bazı Düşünceler". İmam Birgivi Sempozyumu Bildirileri (Ödemiş 22-23 Kasım 1991). Ed. Mehmet Şeker. 73-77. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Sönmez, Mustafa. "İhyacılığın Doğuşu ve Bazı Önemli Temsilcileri: Gazali, İbn Teymiyye, Birgivi ve Muhammed İbn Abdolvahhab'ın İhyacı Yönlerine Kısa Bir Bakış", Ekev Akademi Dergisi 3/1 (Bahar 2001): 25-37.

Topaloğlu, Bekir. "Cehennem". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 7: 227-233. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Toprak, Süleyman. "İmam Birgivi ve Bid'atlara Karşı Tutumu". İmam Birgivi Sempozyumu Bildirileri (Ödemiş 22-23 Kasım 1991). Ed. Mehmet Şeker. 67-72. Ankara: TDV Yayınları, 1994.

Uludağ, Süleyman. İslâm Düşüncesinin Yapısı. İstanbul: Dergah Yayınları, 1999.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı. Osmanlı Tarihi. Ankara: TTK Yayınları, 1988.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı. Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı. Ankara: TTK Yayınları, 1988.

Unan, Fahri. "Dinde Tasfiyecilik Yahut Osmanlı Sünnetliğine Muhalefet: Birgivi Mehmed Efendi". Türk Yurdu 10/36 (1990): 33-42.

Yaran, Rahmi. "Bid'at". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 6: 129-131. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Yavuz, Y. Şevki. "Ehl-i Bid'at". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 10: 51-55. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Yavuz, Y. Şevki. "Azap". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 4: 302-309. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Yüksel, Emrullah. İmam Birgivi'nin Dini ve Siyasî Görüşleri. Ankara: TDV Yayınları, 2011.

Yüksel, Emrullah. "Mehmet Birgivi". Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2 (1977): 183-184.